

Fig. IV

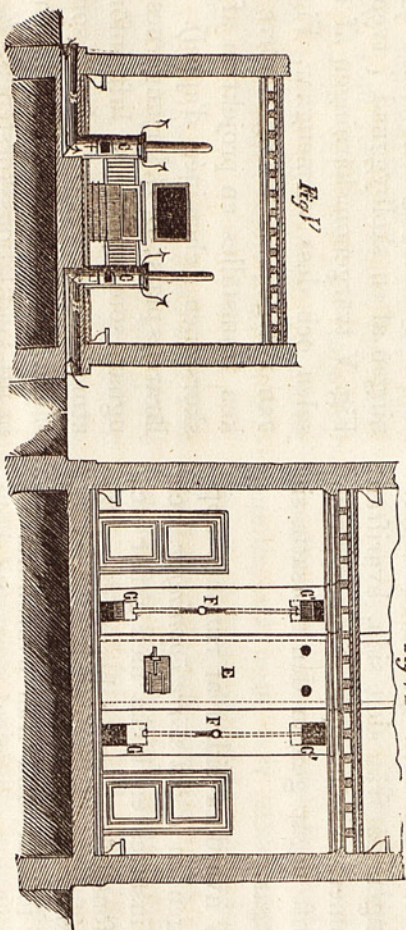

Fig. V

Fig. VI

—— Johan Alfredsson, »Critical Thinking in School: Considered Through Radical Aesthetics. Mediatization and a Poetic Performance by Athena Farrokhzad«

—— A B S T R A C T ———

Over the last decade, the Swedish school system has been discussing the intersection between aesthetics and learning with much enthusiasm. The aim of this article is to show how this discussion can be invigorated by contemporary poetic practice, and how focus thus can be shifted from what Jan Thavenius has labelled »market aesthetics« and »modest aesthetics«, to what he labels »radical aesthetics«, i.e. an overriding aesthetics which is critical by nature, and therefore able to permeate the school system.

Much contemporary poetry looks upon itself as a *critical* art form, at least as much as a *creative* one. The example used in the article – a controversial radio program, and poetic performance from 2014, by Athena Farrokhzad – uses poetry to highlight the ideological and religious discourses of contemporary – »mediatized« – society. Appropriating the poetic methods she uses, and employing them meta-critically within the classroom, could bring the school system closer to Thavenius's ideal »radical aesthetics«.

—— Johan Alfredsson, Senior lecturer in Comparative literature

—— Keywords: radical aesthetics, poetry, performance, critical thinking, secondary school, mediatization

—— <http://lir.gu.se/LIRJ>

■—Johan Alfredsson—■

■—KRITISKT TÄNKANDE I SKOLAN. Beträktat genom radikal estetik, medialisering och en poetisk performance av Athena

Farrokhzad —■

■—Den 21 juli 2014 sände Sveriges radio P1 som brukligt ett av sina sommarprogram, denna gång med poeten och aktivisten Athena Farrokhzad vid mikrofonen. Hennes program väckte ovanligt stor uppmärksamhet för att vara »Sommar«, och föranledde inte mindre än 70 anmälningar till Granskningsnämnden, samt en anmälan till Justitiekanslern för uppvigling och olaga hot.¹ Programmet hade ett oförblommerat vänsterperspektiv, och en tydligt revolutionär ton – och det var i första hand det senare som retade upp lyssnare. Om man väljer att se förbi den handfull uppenbart konfrontativa uttalanden som stack i öronen på anmälarna ser man dock att programmet främst utgör ett slag för de människor som dagligen utsätts för förtryck och trakasserier i världen, och en uppmaning till dem som är mindre utsatta att agera solidariskt i relation till detta. Vid sidan av denna explicit politiska agenda innehöll programmet även en mer implicit agenda, starkt kopplad till poesin: inte mindre än 36 namngivna poeter citeras under programtiden. Av den generella ansatsen framgår det dessutom att dessa två agendor hänger ihop. Att poesi och solidaritet för Farrokhzad är starkt sammanlänkade med varandra – och vidare att det i dagens kommunikationssamhälle är i det hon kallar »kampen om språket« som poesin och solidariteten förenas.

Med hjälp av den *kritiska potential* som Athena Farrokhzads indirekta – och i första hand performativa – poetiska praktik demonstrerar avser jag i denna artikel beskriva och problematisera poesins möjlighet att bidra till kritiskt tänkande i skolan. Detta sker främst i relation till det på senare år flitigt diskuterade området kring estetiska lärprocesser, i artikeln exemplifierat av litteraturredaktörerna Jan Thavenius och Magnus Perssons gemensamma ingångar i dessa frågor. Mer konkret handlar det om hur den samtida poesin som kritisk kunskapsform kan bidra till skolans möjlighet att jobba aktivt med de pockande och konkreta utmaningar som dagens medialiserade samhälle innebär i relation till »Skolans uppdrag«, och det som exempelvis formuleras i följande ordalag i den svenska gymnasieskolans läroplan:

— Eleverna ska [...] kunna orientera sig i en komplex verklighet med stort informationsflöde och snabb förändringstakt. [...] Eleverna ska träna sig att tänka kritiskt, att granska fakta och förhållanden och att inse konsekvenserna av olika alternativ. På så vis närmar sig eleverna ett vetenskapligt sätt att tänka och arbeta.²

— »ISTÄLLET MÅSTE JAG PRATA OM KAMPEN OM SPRÅKET«

Det retoriska upplägget i Farrokhzads sommarprogram är genomgående, och går ut på att hon gång efter annan säger att hon *egentligen skulle ha velat* tala om något (som detta »något« nämns efterhand ett antal konventionella symboler för långsiktiga värden av olika slag: träd, poesi, konst, kärlek etc.), men att det politiska världsläget gör detta omöjligt. *Istället* säger hon sig därför vara tvungen att tala om de politiska orättvisor som står i vägen för ett samtal om dessa värden, varpå hon sedan diskuterar dessa orättvisor, deras betingelser och effekter – och därefter i direkt anslutning låter sina medaktörer Ylva Karlsson och Maja Karlsson framföra en sång, i de flesta fall med tydlig konfrontativt innehåll kring klasskamp eller rasifiering. Figuren upprepas ett antal gånger under programmet; i det kanske mest genomförda exemplet talar Farrokhzad om hur hon helst velat berätta om hur hon som barn,

— [...] förstod att ett konstigt rim eller en oväntad metafor kan ställa världen i ny dager och därmed göra en människa mottaglig för meningar hon inte trodde sig kunna omfatta, att poesins förmåga att nagla fast »den stilla punkten i konstant / förskjutning«, med den norska poeten Eldrid Lundens ord, fortfarande är anledningen till att jag skriver, att dikten när den är som bäst är ett utforskande vid meningens och historiens gräns.

— *Istället måste jag prata om kampen om språket* [min kursivering]. Vi lever i en tid när det heter att människor befinner sig i utanförskap, som om det vore en egenskap och inte någonting de försätts i. Såväl det nya som det gamla arbetarpartiets politik gör arbetarklassen allt fattigare. Övervakning saluförs med trygghetsretorik. Börskrascher beskrivs som naturfenomen. Utvecklingen får bara vara så hållbar att den inte hotar kapitalets tillväxt, och rasism blir till främlingsfientlighet, som blir till invandringskritik. Språket är ett medium med vilket verkligheten skapas. Vad saker kallas får konsekvenser för vilkas behov som styr hur samhället utformas.³

Valet av metaforen »kampen om språket« för tanken till en krigssituation. Det Farrokhzad beskriver är också i det närmaste en

sådan situation (därav den konfrontativa attityden) – en värld som befinner sig i ett slags undantagstillstånd som omöjliggör samtal om långsiktiga värden. I det utsnitt som jag här citerat beskrivs slagfältet, där striden böljar fram och tillbaka, som ett *språkets* slagfält. Och den fiende som står på andra sidan demoniseras, och framstår som ett slags ljusskygg och maktgalen kapitalism som skor sig på de svaga, och som inte skyr några medel för att sanktionera denna verksamhet. Ett av de främsta medlen som används är alltså språket, som enligt Farrokhzad cyniskt omformas för att gynna de egna syftena (inte minst genom något som är besläktat med det George Orwell kallade »newspeak« i sin roman *1984*) – genom att kalla övervakning för trygghet, börskrascher för naturfenomen, rasism för invandringskritik etc.

I Farrokhzads framställning är det uppenbart att det vapen som i första hand står till buds i kampen om språket är just *poesin*. Poesin och dess förmåga att »göra en människa mottaglig för meningar hon inte trodde sig kunna omfatta«. Samtidigt som det är den syn på språket som förfäktas inom poesin som är på väg att gå förlorad, enligt Farrokhzads sätt att se på det. Även om situationen är ny, så är argumentationen på många vis klassisk och har förts otaliga gånger förut med olika ideologiska förtecken. Det handlar om att poesin betraktas som en oundgänglig kunskapsform, att den tillskrivs en förståelse för verklighetens subtiliteter, en lyhördhet för dess motsägelsefulla och komplexa natur, som andra kunskapsformer saknar. Ett motsvarande exempel med helt annan ideologisk fond är den tydligt konservativa kamp som Bo Setterlind förde under 1950-talet, mot poesins samhällstillvändning och urartning, av honom benämnd som »avpoetiseringen«.⁴ Farrokhzads version av denna klassiska argumentation innehåller dock något som saknas i pamfletter som Setterlinds. Poesin fyller nämligen hos henne *två samtidiga funktioner*: dels det som det *inte går att tala om* i samtiden, dels det som *görs*. Hennes sommarprogram utgör inte en ren brandskrift för poesin: det är snarare att betrakta som i första hand en poetisk performance. Poesin är inte bara något Farrokhzad talar *om*, utan också något hon *använder* för att »ställa världen i ny dager« och göra sina lyssnare mottagliga, bland annat för det hon har att säga om poesin. Någonting sägs, något (annat) görs, och relationen mellan dessa båda simultana betecknanden är komplex och tvetydig. De två samtidiga funktioner som poesin fyller här kan beskrivas som dels *ämne*, dels *kritisk metod* – helt i linje med senare decenniernas allt starkare inriktning inom konstfältet mot *performativitet*, ett begrepp som idag används på många olika vis både inom konstdebatten och på flera olika forskningsfält. När jag här använder det ansluter jag mig till samma tradition som exempelvis den danske konstvetaren Camilla Jalving, som talar om performativitet som det begrepp eller verktyg som

låter en närma sig ett objekts »görande«, och den sociala kontext detta görande är inskrivet i:

— Det er det verktøj, med hvilket man kan afdække, *hvorledes* betydninger kommer i stand, bliver til, produceres og med hvilken effekt. Performativitet har i den forstand at gøre med den situationelle dimension af en beskuers oplevelse af et givent værk. Med *den måde* et værk virker på og producerer betydning på.⁵

Om poesin alltså fyller två funktioner i Farrokhzads sommarprogram, hur skiljer sig dessa i så fall från varandra? Min ingång i detta är alltså att den performativa funktionen går att kategorisera som *kritisk*. I rapporten *Kritiskt tänkande i klassrummet* går Simon Hjort igenom forskningsfältet kring »kritiskt tänkande« i skol- och utbildningssammanhang och konstaterar bland annat att det *kritiska* tänkandet i en del forskning särskiljs från *kreativt* tänkande, och i annan forskning sammanlänkas med detta.⁶ Poesi som ett sätt att »tänka« har konventionellt sett främst kopplats samman med kreativa processer (det gör det också hos exempelvis Setterlind), men det som Farrokhzad gör i sin poetiska performance är att visa att den innefattar *både* ett kreativt *och* ett kritiskt tänkande. Poesin (och konsten, mer generellt – relationen dem emellan är uppenbar i sommarprogrammet) som kreativt tänkande är det som, i den genomgripande retoriska rörelsen, beskrivs som ett omöjligt ideal utifrån samtidens politiska läge. Just denna omöjlighet gör dock att poesin istället söker andra vägar, och eftersom den också är kopplad till ett kritiskt tänkande kan Farrokhzad här välja att tala om poesins omöjlighet (som kreativt tänkande) med hjälp av poesin (som kritiskt tänkande). Och med tanke på att Farrokhzad rentav talar explicit om dikten som en kritiskt praktik – »ett medium för att undersöka [...] ideologiska förskjutningar« – torde detta vara ett medvetet drag från hennes sida.⁷

— ESTETIK OCH POLITIK —

En annan som tillerkänner poesin – eller rättare sagt dess överordnade begrepp: konsten/estetiken – en dubbel funktion som både kreativ och kritisk är Jan Thavenius, under 1970- och 1980-talen en del av den så kallade Pedagogiska gruppen i Lund, och i och med detta en nestor inom svensk litteraturredaktik. Thavenius talar, som sagt, mer allmänt om *estetik* än specifikt om poesi (poesin är dock tydligt *en* av de praktiker han inkluderar), och har inte ett lika tydligt vänsterperspektiv som Farrokhzad. Dessutom har hans teorier en konkret förankring i, och implikation för, *skolans* samhällliga funktion. I en rapport från 2003, betitlad *Skolan och den radikala estetiken*, lanserar Thavenius och den yngre forskarkollegan Magnus

Persson en begreppsapparat som fått förhållandevis stort genomslag i den svensksdidaktiska debatten. Det mest framträdande, och mest positivt laddade, begreppet i denna apparat är det de kallar *radikal estetik*, som dock ska förstås i relation till två andra begrepp, nämligen *modest estetik* och *marknadsetetik*.⁸ De två sista begreppen beskriver Thavenius i en något senare artikel enligt följande:

— I första hand bör begreppet [marknadsetetik] fattas deskriptivt, om det ska vara möjligt att skapa ett fruktbart förhållande till marknadsetetikens motsägelsefullhet. Den är ett av elevernas allt överskuggande fascinationsobjekt och rymmer både kulturellt nyskapande och olika typer av vad Pierre Bourdieu skulle kalla symboliskt våld. Familjegemenskapen består i att det rör sig om en estetik som utvecklas och används nära den ekonomiska och politiska makten. Den är tätt knuten till konsumtionssamhället och ett nyckelord i sammanhanget är upplevelseindustri.

[---]

Modest är skolans estetik när verksamheterna bildar isolerade öar i skolvardagen, när de enbart fungerar som vilostunder i skolarbetet och accepterar sin marginella ställning. Modest är den när den inte ställer några krav på skolans vedertagna kultur- och kunskapssyn. Modest har den visat sig vara i sin oförmåga att hantera populärkulturen. Längre har skolan låtsats som om den inte fanns eller också aktivt ochoreflekterat motarbetat den.⁹

Modellens viktigaste begrepp – *radikal estetik* – gör Thavenius dock en poäng av att inte definiera: »[d]et vore att förneka det värdefulla i själva traditionen. [---] Öppenheten är själva poängen«.¹⁰ Han lyfter dock fram ett par av dess karaktärsdrag när han summerar sina resonemang i slutet av den anförda artikeln, vilket ändå ger en förståelse av vart han syftar med begreppet:

— Först och främst har det handlat om konstens långa och mödosamt upprätthållna tradition av långtgående frihet och dialogisk medvetenhet. Konstens högt utvecklade formmedvetenhet var ett annat perspektiv och en tradition av vad jag vill kalla öppen form med förmåga att hela tiden ändra sig och integrera nya erfarenheter och kunskaper – till skillnad från exempelvis forskningens och pedagogikens trögörliga och slutna former. Den här formmedveten [---] är [...] grunden för en forskande inställning öppen för olika alternativ och tillvarons komplexitet.¹¹

I denna beskrivning finns estetikens dubbla funktion, som både kreativt och kritiskt tänkande, inskriven. Därtill framgår en av de viktigaste poängerna med den tredelning som Thavenius/

Persson gör, nämligen att den radikala estetiken inte utesluter vare sig estetikens mer modesta användning eller den expansiva marknadsestetiken. Den radikala estetiken *integrerar*, och är alltså »öppen för olika alternativ och tillvarons komplexitet [min kursivering]«. Det är, som sagt, öppenheten som är »själva poängen« rentav.

Thavenius och Perssons syfte med genomgången och utredandet av estetikens olika funktioner och användningsområden är genomgripande, nämligen att argumentera för att den »radikala estetiken« inom skolväsendet bör ha en överordnad status i relation till de andra två. Dock, som sagt, utan att vilja utrangera dessa; den radikala hållningen syftar till att inlemma även dem, och utgör därmed ett ideal som syftar till heterogenitet. Och den radikala estetikens statushöjning anses helt nödvändig inom en skola som annars löper stor risk att instrumentaliseras i relation till den marknadsestetiska hegemoni som Thavenius och Persson tycker sig se växa fram allt tydligare.

Dessa tankar har som sagt fått visst genomslag inom den svenskdidaktiska diskussionen, inte minst i relation till diskussionen kring så kallade »estetiska lärprocesser« inom skolan. Tendensen är dock att det endast är två av de tre begreppen som används – nämligen *modest* och *radikal estetik* – och att den radikalt heterogena, och kritiska, udd som modellen innehåller, just på grund av att även *marknadsestetiken* inlemmas, i hög grad försvunnit i diskussionen.¹² Kanske är det också därför som det är Thavenius som så tydligt i diskussionen fått personifiera teorierna, och inte Persson: rapporten *Skolan och den radikala estetiken* innehåller nämligen fyra separata avsnitt, tre skrivna av Thavenius och ett av Persson – och det senare är just det som utvecklar begreppet marknadsestetik. Och kanske är benämningen »marknadsestetik« i sig för ideologiskt laddad för att den ska kunna nå igenom – problemet är dock, som sagt, att hela resonemanget löper en uppenbar risk att instrumentaliseras, och därmed få en effekt som är direkt motsatt den avsedda i och med att marknadsestetiken tonas bort: en kreativitet och heterogenitet *utan* den i sammanhanget avgörande kritiska hållningen.¹³ Med hänvisning till Farrokhzads sommarprat kan man kanske säga att Thavenius och Persson går i den fälla som hon beskriver med hjälp av den amerikanska poeten Audre Lorde: »Eftersom härskarens verktyg, med Audre Lordes ord, 'aldrig kan riva härskarens hus' kan vi inte bara anamma retoriska figurer och fylla dem med eget innehåll«. ¹⁴ Formuleringen »retoriska figurer« står här dessutom i ett analogiskt förhållande till det Thavenius själv talar om som »forskningens och pedagogikens trögörliga och slutna former«, dit hans egna skrifter rimligen bör räknas – ett dilemma han dock verkar smärtsamt medveten om.

Det är också i relation till detta som Farrokhzad skiljer sig *radikalt* från Thavenius: i sitt *kompromisslösa – och explicit*

politiska – *patos*, och de strategier som följer därur.¹⁵ Med detta följer också att Farrokhzads sommarprat inte bara är innehåll, i en given form, utan använder den medvetenhet om den egna formen som enligt Thavenius är ett av konstens adelsmärken. I och med dess poetiska performativitet kan man säga följande om Farrokhzads sommarprat: det »visar istället för att argumentera, frågar hellre än ger bestämda svar [...] drar uppmärksamheten till sin egen form och experimenterar hela tiden med den«, för att citera Thavenius syn på vad konsten gör.¹⁶ Genom att stapla exempel på varandra, exempel som visar på vad poesin och konsten *kan göra*, driver Farrokhzad sin argumentationslinje om att poesin bär på något essentiellt, något som inte får förloras. Hon citerar som sagt var 36 poeter under den knappa timme av programmet då hon talar, vilket inte bara är anmärkningsvärt mycket, utan också visar på en stark historisk förankring i en poetisk (kunskaps)tradition.

Man skulle kunna betrakta det som Thavenius och Farrokhzad pekar ut, och försöker göra något åt, med hjälp av den franske filosofen Jacques Rancière, som ställer samma typ av ideologikritiska frågor som Thavenius och Farrokhzad gör. Han talar i termer av att vi i allt vi gör antingen agerar *politiskt* eller understödjer det han kallar *polis*. Det senare begreppet är starkt kopplat till vad han talar om som det rådande *delandet av det sinnliga*, och utgör ett samhälles hegemoniska maktordning, samt de sätt med vilka denna maktordning upprätthålls. Upprätthållandet sker genom att makten definierar vad som får höras och synas, och på vilka sätt: vad som kort och gott betraktas som »möjligt« respektive »omöjligt«. Att agera politiskt är, enligt Rancière, att utmana detta delande av det sinnliga, och visa att världen är mer heterogen än så:

— Now, politics begins precisely when this impossibility is challenged, when those men and women who don't have the time to do anything other than their work take the time they don't have to prove that they are indeed speaking beings, participating in a shared world and not furious and suffering animals. This distribution and this redistribution of space and time, place and identity, speech and noise, the visible and the invisible, form what I call the distribution of the perceptible. Political activity reconfigures the distribution of the perceptible. It introduces new objects and subjects onto the common stage. It makes visible what was invisible, it makes audible as speaking beings those who were previously heard only as noisy animals.¹⁷

Både Thavenius och Farrokhzad *avser* onekligen att ifrågasätta, och erbjuda alternativ till, det rådande delandet av det sinnliga, och därmed att vara politiska i Rancières mening. Jag har inte

för avsikt att bedöma hur väl Farrokhzad lyckas med detta, men genom att hon begagnar sig av konst – och specifikt litteratur – har hon ett klart företräde i jämförelse med de vetenskapliga former Thavenius begagnar sig av, åtminstone enligt Rancières teorier. Den senare går så långt att han rentav hävdar att »[t]he expression 'politics in literature' implies that literature does politics simply by being literature«. ¹⁸

— MEDIALISERINGEN, ESTETIKEN OCH SKOLAN —

Heterogeniteten och den kritiska udden i Thavenius och Perssons modell har stora företräden, och deras tankar förtjänar ett bättre öde i den didaktiska diskussionen än att »oskadliggöras« på det sätt som hittills skett: effekten kan beskrivas som att deras teorier i nuvarande bemötande riskerar att *understöda* det rådande delandet av det sinnliga, istället för att utmana det – vilket ju är den tydliga ambitionen. Av denna anledning vill jag föreslå att annat begrepp istället för det ideologiskt behäftade »marknadsetetik«, i relation till de uppenbart mer slitstarka »modest« och »radikal estetik«. Det är sant att både Thavenius och Persson väldigt tydligt tonar ned det ideologiska i begreppet, och betonar att marknadsetetiken ska ses som ett *deskriptivt* begrepp. Det är också sant att de båda för intrikata och balanserade resonemang kring dess komplexitet. Trots detta är det uppenbart att detta begrepp försvunnit i diskussionen. Valet av *benämning* gör att det i många sammanhang tolkas som ideologiskt, och rentav pejorativt, vad dess upphovsmän än säger: det uppfattas kort och gott som ett ideologikritiskt begrepp, som en benämning på något som borde *ersättas* av radikal estetik. Detta benämningsproblem är dessutom något som rimligen blivit än större under de nästan 15 år som gått sedan projektet slutredovisades – eftersom marknadens hegemoni blivit allt starkare. Under ungefär samma tid har dock ett annat begrepp seglat upp, främst inom disciplinerna statsvetenskap och sociologi, nämligen *medialisering* (eng. *mediatization*). Detta begrepp är även det i första hand deskriptivt, men i sin benämning klart mindre ideologiskt laddat – att världens medialisering ökar är något som man kan skriva under på, var man än befinner sig på den politiska höger-vänster-skalan. Likheter i begreppens innebörd är dock slående. Där Persson talar om marknadsetetiken som »en så genomsyrande och i alla avseenden mäktig kraft i samhället att skolan helt enkelt måste förhålla sig till den på ett aktivt sätt, åtminstone om man tar idealet om skolan som en demokratisk offentlighet på allvar«, ¹⁹ talar den danske sociologen Stig Hjarvard om medialiseringen i termer av att mediernas närvaro »has become a structural condition for social and cultural practices, both within particular cultural spheres and in society as a whole«. ²⁰

I relation till denna beskrivning är det också tydligt att detta begrepp kan användas för att beskriva den kamp om språket som Farrokhzad talar om. Inom den diskurs Hjarvard utgår ifrån är det helt okontroversiellt att påstå att den som äger makten över språket har ett rejält företräde. Detta är också något som blivit allt tydligare i samhället sedan 2003. Idag har varje företag eller myndighet med självaktning, åtminstone i det *Skandinavien* där både jag och Hjarvard hämtar våra exempel, en eller flera »kommunikatörer« anställda – som i regel jobbar påfallande nära en marknadsavdelning. Så såg det, kort och gott, inte ut 2003 – kopplingen mellan medialisering och marknadsestetiken har stärkts, och stärkts betänkligt. Hjarvards forskning visar hur senmoderniteten präglas av en ny, och betydligt mer inflytelserik, funktion för medierna än tidigare:

— A significant proportion of the influence that the media exert arises out of the double-sided development in which they have become an *integral part* of other institutions' operations, while also achieving a degree of *self-determination and authority* that forces other institutions, to greater or lesser degrees, to submit to their logic [---]. The *duality* of their structural relationship – being both inside other institutions and a provider of a common perspective on society – sets a number of preconditions for how the media, in given situations, are used and perceived by senders and receivers, thereby affecting relations between people. Thus, traditional questions about media use and media effects need to take account of the circumstance that culture and society have become mediatized.²¹

Vad händer då om man knyter dessa tankar om vår medialiserade omvärld till den estetik Thavenius talar om, och till den poesi Farrokhzad begagnar och sätter sin tilltro till? Orsaken till att jag valt att diskutera just Farrokhzads sommarprat i relation till dessa kontexter är dess tydliga ambition att med hjälp av poetiska metoder beskriva denna poesi som något omöjligt i samtiden. Eller med lite annat språkbruk: att med hjälp av *poesi* beskriva *lyrik* som något omöjligt! Här lutar jag mig mot en distinktion mellan de två beteckningarna *poesi* och *lyrik* som gjorts av den danske poesiforskaren Stefan Kjerkegaard, som i en handfull artiklar från 2010 och framåt diskuterat en växande delning mellan *två olika* poetiska praktiker. Han säger bland annat att,

— [...] hvor førstnævnte [poesi] bruges som en *mere omfattende og åben betegnelse*, der kan indeholde både skriftlige, mundtlige og dermed også mere performative former for poesi, mens sidstnævnte [lyrik] bruges om den særlige

form for digtekunst, der i disse år gøres op med [---] noget, der kun foregår stillesiddende, læst indenad, skriftligt og på maksimum en A4 side, gerne med det, der er blevet kaldt en centrallyrisk, ofte vanskeligt tilgængelig diskurs.²²

Det Kjerkegaard kallar poesi är en samtida öppen, heterogen och självreflexiv praktik riktad mot en främst centrallyrisk och esoteriskt dominerad konvention och, i förlängningen, exkluderande ideologi. En av orsakerna till att denna tudelning skett är enligt Kjerkegaard just *medialiseringen*:

— Medialisering, sådan som jeg bruger ordet, betyder to ting, der er gensidigt afhængige. Dels er der tale om en gennemgribende samfundsmæssig forandring af vores virkelighed pga. medierne, dels er der tale om, at denne forandring synliggør mediers medialitet, dvs. deres måde at være medier på, på en anden måde end tidligere [...].²³

Detta knyter an till min tanke om den samtida poesin som i första hand *kritisk*, här i relation till hur medier, och därmed mediasamhället, fungerar. Enligt Kjerkegaard är effekten av medialiseringen särskilt tydlig på just poesins område, i jämförelse med andra litterära former.²⁴ I relation till detta är det värt att även anföra en forskare som skrivit hyllmeter om poesins utveckling under 1900- och 2000-talen, och varit inne på tankar som tangerar dessa, nämligen Marjorie Perloff. I ett par artiklar från sent 1990-tal identifierar och karaktäriserar hon en poetisk tradition som förhåller sig till den fria versens efteråt. Denna tradition bär med sig en självkritisk potential, i det att den förhåller sig till, och reagerar på, sin egen språklighet och dess förutsättningar. Perloff talar om denna poesi som »explanatory«, som att den ofta liknar prosan, samt har en inneboende ovilja mot att kategoriseras som det ena eller det andra. Det hela rimmar väldigt väl med det öppna och heterogena poesi-begrepp som jag talar om här, och även med Kjerkegaards tankar om dess relation till att samhällets medialiseringstendens »synliggør mediers medialitet«. ²⁵ Här finns dock en intressant, om än inte avgörande, skillnad. Kjerkegaard talar om den poesi som förhåller sig aktivt till främst den *digitalisering* som varit genomgripande för i första hand tiden sedan millennieskiftet. Perloffs text är publicerad före detta millennieskifte, och beskriver äldre texter än så (precis som Götse-lius, se not 7 ovan). Denna skillnad visar i sig på något intressant, nämligen att digitaliseringen inte *bara* är något som sker i form av en digital revolution, utan också är knutet till en idéhistorisk utveckling. Medialiseringen och de maktförskjutningar som den både leder till, och förhåller sig till, blir därmed i Kjerkegaards förståelse fundamentalt sammanflätade med varandra, och kopplade till senmoderniteten. Detta är också vad

Hjarvards forskning visar: »[f]or contemporary sociological inquiry into late-modern society, a theory of the importance of the media to culture and society is no longer an interesting possibility, but an absolute necessity«. ²⁶ Betraktad på detta vis torde medialiseringen kunna bidra med en hel del till Thavenius och Perssons diskussion kring radikal estetik i skolan.

Den kanske tydligaste implikationen av det medialiserade samhälle som Hjarvard, och indirekt också Thavenius/Persson och Farrokhzad, förhåller sig till är *demokratisk*. Hur kan demokrati upprätthållas om medialiseringen leder till en ständig kamp om makten över språket (just *politikens* medialisering är, intressant nog, ett av de huvudsakliga »fall« som Hjarvard beskriver i sin forskning)? Ett rimligt sätt att besvara denna fråga är så klart att, i linje med Thavenius och Persson, hävda att det ligger i *skolans uppdrag* att möta samhällets utveckling. Skolan har onekligen ett stort ansvar i detta, inte minst en skola som i så hög grad styrs av ordet »demokrati« som den svenska gör. Samtliga det svenska skolsystemets tre läroplaner konstaterar i den inledande meningen att skolan »vilar på demokratins grund«. I samtligas inledande huvudavsnitt nämns ordet »demokrati« i stort sett på varje sida: i *Lpfö98/2010* förekommer det 10 gånger på 13 sidor, i *Lgr11/2015* nämns det 11 gånger på 13 sidor och i *Lgy11* förekommer ordet 13 gånger på 12 sidor. ²⁷

Utöver det faktum att alltså demokrati-begreppet är direkt inskrivet i skolans läroplaner på ett över- och genomgripande vis, så återfinns dessutom mer konkretiserade frågor om demokrati i dessa dokument. Under underrubriken »Skolans uppdrag« i avsnittet om skolans värdegrund och uppgifter i *Lgy11* hittar man exempelvis det tidigare citerade avsnittet om kritiskt tänkande i relation till exempelvis »konsekvenserna av olika alternativ«, vilket ju är en formulering med starka demokratiska implikationer. Det samhälle som dagens barn och unga växer upp i, och som dagens skola därmed förväntas förbereda dem för, har förändrats betänkligt under de senaste två-tre decennierna, i och med inte minst medialiseringen, vare sig vi betraktar detta som i första hand en ideologisk eller en mediehistorisk förskjutning (Hjarvards inställning i frågan är att det rör sig om både/och). Och eftersom skolan, som sagt, har som uttalat uppdrag att lära eleverna att »kunna orientera sig i en komplex verklighet med stort informationsflöde och snabb förändringstakt«, bör så klart samma krav kunna ställas även på skolväsendet i sig. ²⁸ Om vi i relation till detta betänker att även skolan är medialiserad, det vill säga på ett grundläggande sätt är integrerad med mediasamhället, blir det så klart relevant att diskutera hur kampen om språket ser ut även där, och därmed även hur denna kamp yttrar sig gällande den värdegrund på vilken skolan vilar. Mot bakgrund av Hjarvards, och andras, analys av vårt samhälle går mediet »Läroplan«, i

likhet med andra medier, inte längre att tänka sig isolerat. Man kan inte tala om »grundläggande demokratiska värderingar« som något objektivt – traderat – eller som en del av ett kulturarv. Mot bakgrund av detta är den svenska skolans styrdokument, i den form de för tillfället har, klart problematiska, eftersom de *inte* ger uttryck för en sådan kunskap. Och med tanke på hur mycket som trots allt nämns i dessa dokument om estetiska uttryck (särskilt i Lgr11/2015, som är den läroplan som senast reviderats i högre grad) och besläktade formuleringar måste de sägas vara i det närmaste exemplariska för det Thavenius kallar *modest* estetik. Att dessa läroplaner dessutom är produkter av ett medialiserat samhälle är dock uppenbart. Thavenius uttrycker ju en stark oro för att estetiken endast manifesteras i form av modest estetik och det han kallar marknadsestetik (och jag kallar medialisering): att den radikala estetikens kritiska perspektiv försvinner om den inte är överordnad de två andra. För att illustrera hur skolans problem i detta avseende kan komma till uttryck, och möjligen också hur de skulle kunna avhjälpas, vill jag här inleda med ett exempel från avsnittet om »Grundläggande värden« i Lgy11:

— Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet mellan människor är de värden som utbildningen ska gestalta och förmedla. I överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande. Undervisningen ska vara icke-konfessionell.²⁹

Till detta finns, utifrån det radikalt kritiska perspektiv som jag talat om i relation till poesi och estetik i denna artikel, ett ymighetshorn av följdfrågor att ställa: Vem/vad är en människa? Vem/vad är inte en människa? Hur definieras liv? Vad är en kränkning? Vad är en individ? Vad innebär frihet? Vad är integritet? Var går gränsen mellan en persons frihet och en annans integritet? Vad betyder »lika värde«? Vad innebär det att »gestalta och förmedla« värden – och hur skiljer sig detta från att »utmärkas av«? Hur förhåller sig konnotationerna kopplade till ordet »fostran« till formuleringarna om »okränkbarhet«, »frihet«, »integritet«, »lika värde« etc.? Hur förhåller sig »den etik som förvaltats av kristen tradition« till »okränkbarhet«, »frihet och integritet«, »alla människors lika värde« etc., samt till det faktum att undervisningen ska vara »icke-konfessionell«?

Det kan så klart tyckas enkelt att rada upp denna typ av följdfrågor, och helt omöjligt att formulera sig så att man kan undkomma dem. Faktum är dock att i dagens medialiserade samhälle ligger dessa frågor i öppen dager, och många är de

som ger sig ut för att kunna besvara dem (det ovan citerade är starkt förankrat i både ideologiska och religiösa diskurser – och utöver politiken är just religionen ett annat av de områden där medialiseringen, enligt Hjarvard, slagit starkast). Och en skola som åtar sig uppdraget att se till så att eleverna ska kunna »orientera sig i en komplex verklighet« och att de ska »träna sig att tänka kritiskt« och »inse konsekvenserna av olika alternativ« måste så klart ta itu med denna typ av kritiska frågor, även (eller kanske *särskilt*) i relation till sina egna (medialiserade) styrdokument.

Hur kan man då tänka kring detta i relation till en faktisk skolpraktik, som alltså i sina egna styrdokument inte bara på ett oproblematiserande vis fastslår *att* dessa värden finns, utan vars verksamhet dessutom formellt *styr*s av dessa värden? Jag ska försöka besvara denna fråga genom att säga ytterligare något om poesins relation till medialiseringen.

— POESIN SOM RADIKALT KRITISK KUNSKAPSFORM I SKOLAN —

Mot bakgrund av den tudelning mellan lyrik och poesi som Kjerkegaard gör, är det otvetydigt att det är *poesi* som Farrokhzad ägnar sig åt i sitt sommarprat. I Kjerkegaards resonemang om poesins öppenhet och heterogenitet finns en öppning, inte bara mot en *självreflexiv*, utan också mot en *diskurs- och ideologikritisk kunskapsform*, som inte bara inlemmar »skriftlige, muntlige og dermed også mere performative former for poesi« utan även andra diskurser än poetiska – såsom exempelvis ideologikritiska.³⁰ Det Farrokhzad talar *om*, på ett nostalgiskt vis, utgör på många vis det Kjerkegaard talar om som »lyrik« (även om denna jämförelse inte är helt entydig), men det hon performativt *gör* genom att ta in andra diskurser, och tala om lyrikens omöjlighet, är otvetydigt »poesi« i Kjerkegaards distinktion.

Med Perloffs terminologi kan man, i linje med detta, säga att Farrokhzads poesi därmed också är det hon talar om som *explanatory*. Och detta sker på grund av den retoriska form som används – och begagnandet av poesins självreflexiva och öppna strategier – för att tala om just poesin *genom* det medialiserade samhället. Om vi därför – som ett slags hypotetiskt experiment – prövar att flytta över Farrokhzads retoriska figur, och applicera denna på det tidigare citerade utsnittet ur »Grundläggande värden« från *Lgy11*, skulle vi kunna landa i något som såg ut som följer:

— Egentligen borde man tala om »[m]änniskolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet mellan människor«.

I stället måste man prata om kampen om språket.
I vårt medialiserade samhälle är ord som »människa«,

»kränkning«, »individ«, »frihet«, »integritet«, »värde« etc. zoner där en maktkamp ständigt pågår mellan olika politiska, religiösa och ekonomiska agendor. Och målet för varje sådan agenda är att lyckas ladda de aktuella orden med just *sitt* ideologiska innehåll, på ett sätt som ger en känsla av att just detta är det korrekta, och objektiva, sättet att använda dessa ord.

Den ideologiska kampen blir då synlig och, som en följd av Farrokhzads performativa principer, helt analog med hur varumärkesbyggande och marknadsföring fungerar idag, både i dess mer explicita fora, såsom på reklamskyltar och internetbanners, och i mer implicita, såsom vid produktplacering, sökmotoroptimering eller sponsring av bloggar och presidentvalskampanjer etc. Allt detta utgör viktiga inslag i den medialisering som Hjarvard talar om.³¹

I det utsnitt ur Farrokhzads sommarprat som citerades i denna artikels inledning talas det inte bara om att poesin kan »göra en människa mottaglig för meningar hon inte trodde sig kunna omfatta« utan också om att »att dikten när den är som bäst är ett utforskande vid meningens och historiens gräns«. En liknande syn på poesin, som just en kritisk kunskapsform, uttrycks vid ytterligare några tillfällen i programmet, varav jag här återger tre stycken:

— Jag skulle ha berättat om hur poesin möjliggör ett associativt tänkande, hur den låter mig förnimma det sanna utanför de vedertagna språkliga formerna för sanning. Jag skulle säga att jag inte tror på dem som säger att dikten är svårtillgänglig, att den för mig är det mest omedelbara som finns.

[---]

Jag tror inte att poeter kan förändra världen, men jag tror att dikten är ett medium för att undersöka dessa ideologiska förskjutningar och vem som får betala priset för dem.

[---]

Här räcker inte mina ord till för att formulera avståndet mellan det som är och det som hade kunnat vara. Som så många gånger förr är det poesin som pekar ut riktningar i det jag ännu knappt kan förnimma.³²

Det associativa tänkande som hon här talar om, förmågan att gå utanför vedertagna former, poesins möjlighet till något slags för-konceptuellt tänkande, samt det undersökande/forskande drag som både Farrokhzad och Thavenius/Persson är inne på flera gånger, allt detta är saker som poesin som kunskapsform plockat upp under sin »långa och mödosamt upprätthållna tradition av långtgående frihet och dialogisk medvetenhet«,

för att överföra vad Thavenius säger om konsten. Poesin har under årtusenden tillskansat sig metoder och strategier för att göra saker med språket, i såväl kreativ som kritisk anda. Och just på grund av detta kan den, som kunskapsform och även som informationsteknologi, användas för att visa hur det inom *andra* diskurser också försiggår en kamp mellan alla de *olika* sätt som de potentiellt signalerar, betecknar, eller representerar. Inom poesin är denna kamp traditionellt sett av godo. Den skapar de spänningar som gör poesin till vad den är, som av många anses utgöra dess rättfärdigande. Ett aktivt användande av en sådan kunskapsbank, vilket onekligen skulle ge Thavenius radikala estetik en stärkt ställning, skulle dessutom erbjuda utökade möjligheter till, och konkreta verktyg för, att på ett påfallande neutralt sätt analysera medialiseringens orsaker och effekter, i form av exempelvis internets – eller sociala mediers – ideologiska kluvenhet, som *både* frihet och marknadsplats. Och inte minst, dess effekter på skolan, och skolans praktiker. Att förhålla sig gentemot skolans styrdokument på det vis som jag, tentativt, illustrerade ovan kan onekligen ses som ett slags *radikal-estetisk didaktisk praktik* (i Thavenius anda) – och det borde rimligen gå att genomföra liknande operationer i relation till exempelvis läromedel, kursupplägg, skolarkitektur, bedömningsmatriser, betygssystem, lagtexter, skolpolitiska utspel etc.

— CODA: VEM TALAR, I VEMS NAMN, PÅ VEMS SPRÅK? —

Athena Farrokhzad har bara gett ut *en* reguljär diktsamling i eget namn, den konventionella diktsamlingsformen förefaller inte vara en form hennes poesi trivs i. Den bok jag talar om heter hur som helst *Vitsvit*, och kom ut 2013. Här följer några ord ur Jörgen Gassilewskis recension av den, även det hämtat från Sveriges Radio:

— Men något är fel. Texten i boken är vit på svarta remsor, som det som märkapparaten DYMO spottade ur sig på 70-talet, som rånarbrev, terroristbrev. Utklippt och inklistrat.

Påklistrat. En av broderns repliker blir en nyckel:
»Det enda språk du kan fördöma för gripelsen på är för griparens språk /och för griparens språk är ett språk som uppfanns för att rättfärdiga för gripelsen.«

»Vitsvit« är en väv av ordspråk och sentenser, citat och halvcitat från hög- och lågkultur, ord tagna från andra – om det fruktansvärda kriget, om rasism, om immigration, om den gastkramande så kallade verklig-hetsanpassningen – och kan inte vara något annat. Ingen bok kan vara det.

Athena Farrokhzad har lyckats skriva något som är

mycket enkelt och mycket komplicerat: ett collage. Det »systematiska spelet mellan skillnader«, för att tala med Rosalind Krauss, ett »ifrågasättande av representationen« – vem talar, i vems namn, på vems språk osv – som strålar ut i varje skrymsle av denna poesi och gör den instabil på ett starkt och nödvändigt vis.³³

Frågorna »vem talar, i vems namn, på vems språk« som enligt Gassilewski »strålar ut ur varje skrymsle av denna poesi« bör så klart ställas, och besvaras, i andra sammanhang än när poeter recenserar andra poeter i Kulturnytt. Så ofta som möjligt, i så många sammanhang som möjligt, men kanske framför allt i skolan. ■

■ — NOTER —

1 »SR friat för Farrokhzads sommarprogram«, publicerat 2 februari 2015, <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=478&artikel=6083272>; respektive »JK utreder inte Farrokhzads Sommar«, publicerat 18 augusti 2014, <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=478&artikel=5940885> [åtkomstdatum 2016-11-29]. Programmet fälldes dock inte i något av dessa fall.

2 »Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola« [Lgy11] (Stockholm: 2011), 7, <http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer> [åtkomstdatum 2016-11-29].

3 Transkriberat efter »Sommar«, *Sveriges radio*, sänt den 21 juli 2014, <http://sverigesradio.se/sida/avsnitt/403967?programid=2071> [åtkomstdatum 2016-11-29]. Hädanefter kallat »Farrokhzad 2014«. Efter detta avsnitt följer så småningom en cover-version av Michael Jacksons låt »They Don't Care about Us« som handlar om rasifiering i det amerikanska samhället.

4 Se exempelvis Bo Setterlind, »Avpoetiseringen«, i *Poeten och samhället* (Stockholm:1954), 9–15.

5 Camilla Jalving, *Værk som handling. Performativitet, kunst og metode* (Köpenhamn: 2011), 54. Mina kursiveringar.

6 Simon Hjort, *Kritiskt tänkande i klassrummet. En studie av didaktiska val och manifesterat kritiskt tänkande i samhällskunskaps- och filosofiundervisning* (Linköping: 2014), 15.

7 Farrokhzad 2014. Detta med den samtida poesins koppling till ett *kritiskt* tänkande tangerar en tanke som uttrycktes av Thomas Götselius i artikeln »Dekreativ dikt« redan 1998. I denna artikel hävdar han att den svenska poesin sedan början av 1990-talet präglas av en självuppfattning om att den inte längre kan förnya sig, inte längre kan betyda något, och därmed inte längre kan skrivas. Poesins svar (den »dekreativa poesin«, som Götselius väljer att kalla den) blir följande: »1. Poesin kan inte längre förnya sig, *alltså* måste den förändras / 2. Poesin kan inte längre betyda något, *alltså* måste den

bli *kritisk* [min kursivering] / 3. Poesin kan inte längre skrivas, *alltså* måste den åter skrivas« (Thomas Götselius, »Dekreativ dikt«, i *Lyrikvännen* 1-2 (1998), 14).

8 Rapporten var ett av resultaten av ett uppdrag som Utbildningsdepartementet gav till lärarutbildningen vid Malmö Högskola 1999 som resulterade i ett flertal liknande rapporter (detta uppdrag gavs sedermera beteckningen »Kultur och skola«).

9 Jan Thavenius, »Om den radikala estetiken«, *Utbildning & Demokrati*, 2005:1, tema Estetik och utbildning, 21 f. [<http://docplayer.se/9638543-Om-den-radikala-estetiken.html>, åtkomstdatum 2016-11-29].

10 Thavenius 2005, 31.

11 Thavenius 2005, 31.

12 Detta syns inte minst i en sökning bland examensarbeten och uppsatser kring estetiska lärprocesser, där som regel *radikal* och *modest* estetik tas upp, medan *marknadsetetik* utelämnas.

13 Magnus Persson varnar tydligt för en utveckling där skola och samhälle antingen alltför entydigt anammar marknadsetetiken, eller alltför kraftigt tar avstånd från den, i form av vad han kallar »*okritisk anpassning*« respektive »*okritiskt avståndstagande*« (Magnus Persson, »Marknadsetetiken. Vår andra natur« i Magnus Persson & Jan Thavenius, *Skolan och den radikala estetiken* (Malmö: 2003), 91 ff.). I båda fallen är det alltså just den kritiska hållningen som saknas, även i Perssons ordalag.

14 Farrokhzad 2014.

15 Det är medvetet jag använder ordet *radikalt*: i jämförelse med Farrokhzad löper Thavenius, i ett samhälle där marknadsetetiken innehar en hegemonisk position, tyvärr en stor risk att bli just *modest*.

16 Thavenius 2005, 19 f.

17 Jacques Rancière, *The Politics of Literature*, övers. Julie Rose (Cambridge: 2011), 4.

18 Rancière 2011, 3.

19 Persson 2003, 85.

20 Stig Hjarvard, *The Mediatization of Culture and Society* (London & N.Y.: 2013), 3.

21 Hjarvard 2013, 3.

22 Stefan Kjerkegaard, »Genreopbrud i 00'ernes danske poesi: Det selvbiografiske digt«, *Passage* 63 (2010), 109. Min kursivering. Med formuleringen »disse år« syftar Kjerkegaard till tiden efter millennieskiftet.

23 Stefan Kjerkegaard, »Lyrik, medialisering, poesi. Introduktion«, i *Diktet utenfor diktsamlingen. Modernisme i Nordisk Lyrikk 6*, red. Stefan Kjerkegaard & Unni Langås (Bergen: 2013), 12. Vad gäller begreppet »medialisering« så lutar han sig i hög grad på just Stig Hjarvard, och dennes bok *En verden av*

medier, som i reviderad och översatt form blivit den källa jag själv använder, nämligen *The Mediatization of Culture and Society*.

24 Detta uttalande håller jag definitivt med om, vilket jag också utvecklar artikeln »Orena storformer i Mette Moestrups *kingsize* och Anna Hallbergs *mil*« i *Långa dikter. Berättelse, experiment, politik*, red. Eva Lilja, Bergur Djurhuus Hansen, Rasmus Dahl Vest (Bergen: 2016), 133–156, där jag visar hur detta har att göra med poesins starkt marginaliserade position kring millenieskiftet.

25 Marjorie Perloff, *Poetry On & Off the Page. Essays for Emergent Occasions* (Evanston: 1998), 166. Den aktuella artikeln heter »After Free Verse. The New Nonlinear Poetries«, och finns även att tillgå online, t.ex. på Perloffs egen webbplats: <http://marjorieperloff.com/books/poetry-page/> [åtkomstdatum 2016-11-29]

26 Hjarvard 2013, 7.

27 »Läroplan för förskolan« [Lpfö98/2010], 2. rev. uppl. (Stockholm: 2010), 4–16; »Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet« [Lgr11/2015], 2. rev. uppl. (Stockholm: 2015), 7–19; »Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola« [Lgy11] (Stockholm: 2011), 5–16. Samtliga går att nå i fulltext via Skolverkets hemsida: [<http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer>, åtkomstdatum 2016-11-29].

28 Lgy11, 7.

29 Lgy11, 5.

30 Även dessa aspekter av kunskapsformen poesi i dagens praktik vidareutvecklas i Alfredsson 2016.

31 Se exempelvis det avsnitt hos Hjarvard som heter »The politics of visibility« (Hjarvard 2013, 62–67).

32 Farrokhzad 2014.

33 Jörgen Gassilewski, »Athena Farrokhzad: 'Vitsvit'«, publicerat 8 februari 2013, <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=478&artikel=5437181> [åtkomstdatum 2016-11-29].